

Janken Myrdal

Är heliga Birgittas uppenbarelser endast religion?

Anna Götlind har skrivit en uppsats om problemen med att använda heliga Birgittas uppenbarelser som källa till teknikhistoria (*Scandia* 1990:2). En huvudorsak till att hon publicerat artikeln är "Janken Myrdals tvivelaktiga sätt att använda uppenbarelserna" (s 155). I uppsatsen stegras kritiken av min behandling av uppenbarelserna. Hon börjar med att ställa sig frågan om jag har rätt i min förmodan att liknelserna beskriver vardagskultur (s 143). Hon förvånar sig över att jag "inte alls reflekterar" över att de flesta teknikbilder som rör jordbruket hos heliga Birgitta troligen kommer från Bibeln, trots min i övrigt utförliga källkritik (s 148). Hon fortsätter med att "situationen inte alls är så enkel" som jag hävdat i min avhandling (s 154), för att slutligen klämma i med att mitt tvivelaktiga användande motiverat tillkomsten av artikeln (s 155).

Eftersom Götlind i sin uppsats inte ger ett enda konkret belägg på hur jag använder uppenbarelserna i mitt arbete om medeltidens åkerbruk kan det vara av intresse för Scandias läsekrets att få lite mer konkretion, för att kunna bedöma halten i Götlinds anklagelser.

1. Jag påvisar att i den fornsvenska versionen av uppenbarelserna används endast ärja/årder och inte plöja/plog. Orden plog/plöja förekommer i en del annan fornsvensk litteratur, främst direkta översättningar, exempelvis bibelöversättningarna.¹ Min genomgång är ett viktigt bidrag till diskussionen om uppenbarelsernas användbarhet, eftersom den visar att Birgitta (eller hennes översättare) anknyter till en östsvensk redskapskultur. Detta har gått Götlind helt förbi, vilket kanske inte är så konstigt eftersom hon inte tycks kunna skilja på årder och plog (s 159). Att Lundén översätter fel eller att Klockars använder "plog" i sitt register är för en teknikhistoriker ett klen försvar — särskilt med tanke på att Götlind, med rätta, betonar källvärdet i den fornsvenska versionen.

2. Jag hänvisar till en liknelse där gödselhanteringen och dess redskap beskrivs som en smutsig hantering, och till en annan där grävandet med skovlar och kar beskrivs. Om Götlinds argumentering vore riktig skulle Birgitta här återgått på redan tidigare (och helst utanför Sverige) utformade liknelser, och därigenom skulle dessa sakna relevans för mitt syfte. Det är möjligt, men jag har inte funnit några förebilder varken i Bibeln eller i bevarad och utgiven fornsvensk litteratur i övrigt.²

3. Jag hänvisar till att tistlar används för att beteckna ogräs i den fornsvenska översättningen av Birgitta. Min poäng är här att detta också gäller annan fornsvensk litteratur, t ex bibelöversättningarna.³ I Bibelöversättningen nämns det i det välkända avsnittet i Genesis 3.18, vilket dock inte direkt citeras av Birgitta.⁴ Det ideliga upprepadet av tisteln som det onda ogräset, medan man däremot hade överseende med andra ogräs, är intressant i sig — det säregna med tisteln var nämligen att den saknade betydelse som foder till djuren. I sina uppenbarelser om tistlar ger Birgitta en beskrivning av tistelbekämpning med upprykande och bränning som överensstämmer med det i senare tid normala sättet att behandla dessa.

Det måste vara något annat än en detaljerad genomgång av hur jag använder Birgitta som har retat upp Anna Götlind — även om den aningslöse läsaren kan få för sig att hon gjort en sådan.

Den enda direkta hänvisning hon gör (s 143) är till en formulering i min avhandling om att liknelserna måste betraktas "som till stor del hämtade ur den verklighet som omgav Birgitta".⁵ I detta sammanhang betecknar jag Birgitta som folklivsskildrare, vilket också refereras av Götlind. Vad har jag för underlag för ett sådant påstående? Beläggen i min avhandling räcker knappast (även om årder-beläggen pekar i den riktningen). Vad menar jag med en folklivsskildrare? Olaus Magnus beskrivs ofta, helt korrekt, som en folklivsskildrare, men icke desto mindre består åtskilligt av hans text av rena citat från utländska källor som inte har det bittersta med svenska förhållande att göra. (John Granlund har sållat ut det mesta av det Olaus Magnus hämtat från annat håll.) Landskapslagarna innehåller de äldsta skildringarna av folklivet, utan att lagstiftarna haft någon sådan avsikt.

Om Birgitta använder sig av svenskt vardagsliv i en del av sina liknelser kan hon också beskrivas som folklivsskildrare. Försättningen efter det att jag, i min avhandling, betecknar Birgitta som folklivsskildrare lyder: "En spännande forskningsuppgift vore att med hjälp av Birgittas skrifter rekonstruera den verklighet som omgav en högadlig kvinna på en storgård i början av 1300-talet." Detta är vad jag avsåg, och jag skall genast erkänna att idén inte är min egen — jag har hämtat den från Emilia Fogelklou (vilket också redovisas).⁶

Av detta följer att man måste skilja mellan olika teknik-nivåer, på ett helt annat sätt än Götlind gjort. Hon intresserar sig främst för vad som kan kallas för en högre nivå — glasmästare, mekaniska ur, masugn. Detta var teknik för medeltidens specialister, och denna teknik var ofta av ganska komplicerad natur. Götlinds huvudpoäng är att uppenbarelserna (troligen) inte ger någon självupplevd och faktisk beskrivning av sådan teknik. Det är ingen överraskning att Birgitta Birgersdotter inte haft förstahandskännedom om denna typ av teknik, och även om hon händelsevis sett någon av dessa processer skulle hon knappast kunna ge en adekvat beskrivning av dem. En helt annan sak är det med vardagstekniken — hushållsgöromål, boskapsskötsel, etc. I folklivsskildringen, det som dagligen hade omgett Birgitta, ingår också sådant som exempelvis barnuppfostran.

Innan jag går över till exemplifiering måste också några ord sägas om metoden för att urskilja om en medeltida beskrivning (eller bild) motsvarar verkligheten eller ej. Den ena vägen är att jämföra med utländska förebilder, den andra att jämföra med annat material från Sverige. Avsikten är att urskilja element som är typiska respektive atypiska för det medeltida Sverige. Exempelvis konsthistoriker (vilka inte har som syfte att rekonstruera svensk medeltida vardagskultur) ägnar sig främst åt att finna främmande förebilder till bildmaterialet, medan jag genom att jämföra med etnologiskt material kunde påvisa att en del av det medeltida bildmaterialet måste återgå på en svensk verklighet. Götlind strävar efter att finna det som Birgitta saknat personlig erfarenhet av och sannolikt hämtat från någon förlaga, men denna parallellställningsmetod innebär också att vi måste söka belägga det säregna som saknas i förlagorna. Har vi inte gjort det kan vi inte värdera materialets värde som källa för svensk kulturhistoria.

Att Birgitta använder sig av liknelser hämtade från utländska förlagor råder det ingen tvekan om (citat och hänvisningar nedan till kapitel efter Lundéns översättning,⁷ när inte annat sägs). Ett exempel (inte omnämnt av Götlind) är att Birgitta talar om Kristus i vinpressen (1.45), en bild känd från den medeltida kyrkokonsten som givetvis inte har någon relevans för medeltida svenskt folkliv. Frågan är om hon tillför egna liknelser och i så fall om dessa har någon bäring på svensk dåtid. Jag kommer nedan att ta exempel från folklivet i dess helhet, eftersom det är formuleringen om Birgitta som skildrare av omgivande verklighet Götlind vänt sig emot.

Ett intressant faktum är att Birgitta i sina liknelser i hög grad rör sig i en kvinnovärld, på ett helt annat sätt än annan medeltida litteratur. Det är sannolikt att hon gör detta med utgångspunkt från att hon, till skillnad från manliga medeltida "författare" och även till skillnad från de flesta kvinnlig mystiker och helgon, hade levt ett tämligen normalt kvinnoliv (om än i överklassen) — fött barn, lett ett hushåll, haft en äktenskaplig samvaro, etc.⁸

Barnafödandet och barnuppfostran intar en särställning bland uppenbarelserna. Få författare har med sådan inlevelse skildrat moderskapet som Birgitta. Tvärs igenom bearbetares korrigerings och rensningar i hennes texter ger hon beskrivningar med detaljrikedom. Förlossningen är visserligen en vanlig allegori i alla tider, som Fogelklou påpekar används den av exempelvis Paulus men då i en allmän form medan Birgitta ger "erfarenhetsminnen" från den som själv varit föderska.⁹

Förutom sina beskrivningar av Jesu födelse använder Birgitta havandeskap och förlossning mer än tio gånger. När hon beskriver födelsen ger hon både de konkreta detaljerna och känslan av blandad smärta och lycka. Ett exempel: "såsom den kvinna, som drager ut barnet ur moderns sköte, först drager ut huvudet, sedan händerna och sedan hela kroppen, till dess barnet faller till marken" (4.54). Beskrivningen, att barnet faller till "jordhinna" (SFSS 14.2 s 102) tyder på att Birgitta avser födelse i knäböjande ställning, vilket var vanligt i nordisk medeltid.¹⁰ Ett annat exempel: "såsom en barnaföderska, vars alla lemmar skälva efter förlossningen och som, fast hon knappt kan andas av smärta, dock gläds i sitt hjärta" (2.21).

Birgitta har också ett omnämnande av kejsarsnitt i 8.47 — något som inte var obekant i hennes samtid. Ett berömt fall är det kejsarsnitt Bo Jonsson Grip lät göra 1360 på sin hustru Margareta, vilket ledde till en arvstvist med hennes släktingar.

Den enda motsvarigheten från svensk medeltid i konkretion och utförlighet om förlossning får vi i mirakelberättelsernas korta "intervjuer" med kvinnor som haft en svår barnsbörd.¹¹

Liknelser från barnuppfostran ger Birgitta knappt tio gånger: "liksom en moder, då hon skall avvänja sitt barn, bectomy barmen med aska eller något annat beskt, till barnet vant sig av med modersmjölken och vant sig vid fastare föda" (3.1, även 4.126). "Därför vill jag nu göra såsom en god moder, som skrämmer sina barn, i det hon visar dem det ris, som även tjänarna får se. När barnen få se det, frukta de att förtörna modern och tacka henne för att hon hotade dem men icke slog dem. Tjänarna å sin sida frukta att få aga om de förbryta sig, och av denna fruktan för modern i huset göra barnen mera gott än förut, tjänarna mindre ont." (6.52).¹² Men Birgitta hade också en mildare sida i sin syn på barnens uppfostran och talar om att locka till sig ett litet barn genom att ge det äpple (6.14).¹³

Det förefaller rimligt att Birgitta hämtat dessa liknelser ur sin egen rika erfarenhet på området, men hennes tankekoncentration kring födelsen har också att göra med hennes intresse för Jesu födelse. Det är knappast någon tillfällighet att Birgitta, som kvinna med barn, på just detta område givit ett av sina viktigaste bidrag till teologin, och befriat Maria från förlossningens plågsamheter. I sin beskrivning av underverket framhäver hon åter det vanliga: "Och vid förlossningen skiftade jungfrun icke färg och blev icke sjuk eller miste sin kroppskraft, såsom det brukar ske med andra barnaföderskor" (7.21).

Beskrivningen av moderskapet ligger dock långt från det som vanligen avses med teknik (även om det väl faller inom folklivsskildringen). Med Birgittas uppenbarelser från hushållssfären får vi däremot beskrivningar av vad som kan kallas teknik på en folklig nivå. Detta har redan berörts av andra författare och en utförligare redovisning av dessa

belägg får anstå.¹⁴ Men ett tämligen ofta refererat exempel kan vara av intresse. Det är Birgittas beskrivning av osttillverkning: "du, min brud, bör vara såsom en ost och din kropp såsom det ostar, vari osten formas, ända tills den fått karets form." (1.33).¹⁵ Sven Stolpe har pekat på likheten med Jobs bok 10.9–10, "Tänk på, huru du formade mig såsom lera, och nu låter du mig åter varda stoft! Ja du utgöt mig såsom mjölk, och såsom ostämne lät du mig stelna".¹⁶ Det intressanta är att Birgitta beskriver en annan typ av osttillverkning, med pressning i en form, än den som beskrivs i Bibeln.¹⁷

Parallellställningsmetoden kräver således att man både klarlägger det som är främmande och övertaget från andra källor, och det som skiljer sig från eventuella förebilder.

Men parallellställningsmetoden räcker inte. Det finns en annan aspekt av den forskning som jag (som kulturhistoriker och teknikhistoriker) ägnar mig åt. Jag söker i bisatserna, i målningarnas periferi — ledtrådarna. Ju längre ifrån en text (eller bilds) egentliga syfte hämtas desto mindre påverkas detta av syftet. Eller för att direkt citera Carlo Ginzburg: "synbarligen likgiltiga detaljer kan uppenbara djupliggande och betydelsefulla förhållanden".¹⁸ Att kyrkokonsten ger oss bilder av den arbetande Adam är förutbestämt av målningens religiösa syfte, men detaljerna i redskapen är det inte och kan därför ge oss ledtrådar till redskapskulturen under medeltiden. Att Birgitta intresserar sig för födelsen är delvis bestämt av hennes religiösa fixering vid Kristus, men detaljerna i hennes beskrivningar av förlösningen är det inte och kan därför ge oss ledtrådar till den medeltida kvinnans upplevelse. Vi måste då vara uppmärksamma på de fall där det religiösa syftet "förvrider" liknelsens anknytning till verkligheten. Ett känt exempel från kyrkokonst är åsnan vid krubban i Betlehem.

Götlind för ett resonemang där hon menar att för Birgitta var religionen allt, och därigenom skulle hon vara ointresserad av den materiella verkligheten och ny teknik. Men denna starka religiositet och Birgittas uttalade önskan att använda liknelser kan, genom ledtrådarna i uppenbarelsernas detaljer, ge oss en bild av den typiska (inte den "nya") materiella kulturen. Parallellställningsmetoden (i dess fulla vidd) och ledtrådsparadigmet måste användas tillsammans för att vi skall kunna rekonstruera den medeltida kulturvärlden.

Exemplen ovan visar att Birgitta själv utformat liknelser i deras detaljer med utgångspunkt från sina erfarenheter. Detta är inget originellt påpekande. Birgit Klockars nämner att Birgittas djurbilder bygger på egna iakttagelser.¹⁹ Götlind skulle visserligen kunna inta Sven Stolpes något egenartade ståndpunkt, att Birgitta varit för högättad för ha ha något att skaffa med ladugård, ysteri, stall och fiske.²⁰ Denna bild motsägs dock av modern forskning rörande kvinnans, även den högadliga kvinnans, ställning under medeltiden.²¹ Forskningsuppgiften kvarstår därför — att med hjälp av uppenbarelserna ge en bild av en högadlig kvinnas vardagsliv och omgivning, en folklivsskildring, från 1300-talet. Naturligtvis måste man närma sig detta ämne med en klar insikt om svårigheterna och om de ibland tämligen omilda bearbetningar som de medeltida utgivarna av uppenbarelserna utsatte texten för. Det märkliga är snarast att så mycket bevarats av Birgittas egna erfarenheter.

Noter

1. Janken Myrdal, *Medeltidens åkerbruk*, Stockholm 1985, s 25f, 164 not 36—37, 78, 177 not 30
2. Myrdal a a s 58, 172 not 87 (gödsel), s 63, s 172 not 117 (grävning). För jämförelser med övrig fornsvensk litteratur kan främst Söderwalls ordbok användas.
3. Birgittas bild av hur det ogräsbevuxna Rom ärjs upp har f ö också en intressant religionshistorisk aspekt — bilden tas upp under senmedeltid i Joachimitisk tanketradition om en kommande ny världsålder, men det är en annan historia, se t ex Marjorie Reeves, *The influence of prophecy in the Later Middle Ages. A study in Joachimism*, Oxford 1969 s 338f.
4. Myrdal a a s 118 f, s 185 f not 126—127 och 136.
5. Myrdal a a s 26.
6. Emilia Fogelklou, *Bortom Birgitta. Spörsmål och studier*, Stockholm 1941.
7. *Den heliga Birgittas uppenbarelser* 1—4, Malmö 1957—59.
8. Att skaparna av den medeltida litteraturen ofta saknade erfarenhet av normalt familjeliv och att detta är ett problem vid utforskandet av barnuppfostrans historia har påpekats av t ex Barbara Hanawalt, "Childrearing among the lower classes of Late Medieval England", *Journal of Interdisciplinary History* 1977 s 2.
9. Fogelklou a a s 79.
10. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 1956—78, art "Barsel" av Edvard Gotfredsen, som dock förbisett beläggen hos Birgitta. Birgitta låter även Maria föda på knä, 7.21, jfr Fogelklou a a s 71.
11. Beata Losman, "Barnafödelse och kvinnosexualitet i mirakelberättelser", *Kvinnors rosengård*, Stockholm 1989.
12. Om aga av barn även 5.2, sätta frågan. Birgitta använder Guds ris i andra uppenbarelser jfr Birgit Klockars, *Birgitta och böckerna*, Stockholm 1966 s 230.
13. Om barns förtjusning i äpplen även 6.41. Att barn tycker om äpplen nämns också av 1200-tals encyclopedisten Bartholomeus Anglicus, som var känd i Sverige, men i en mycket allmännare formulering, se Frances Gies & Joseph Gies, *Marriage and the family in the Middle Ages*, New York 1989, s 196.
14. Fogelklou a a s 129 ff. Även Beata Losman, "Den heliga Birgitta och kvinnosaken", *Kvinnomystik och kvinnopolitik*, Göteborg 1974 s 71.
15. Bland folklivsforskare exempelvis Gösta Berg, recension av Ränk: Från mjölk till ost, *Rig* 1968 s 11.
16. Sven Stolpe, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973 s 71. I förbigående kan påpekas att Klockars register över bibelhänvisningar hos Birgitta nästan enbart hänför sig till direkta hänvisningar och således saknar detta belägg.
17. Om oststillverkning i Västasien och en utförlig diskussion om passagen i Jobs bok se det klassiska arbetet på området, Gustaf Dalman, *Arbeid und Sitte in Palästina*, Güttersloh 1939, Bd 4 s 312f.
18. Carlo Ginzburg, *Ledtrådar*, Stockholm 1989 s 37. Denna metod används inte bara i psykologi och historia utan även inom t ex folklivsforskning där föremålsforskare av en äldre generation inriktade sig på att studera den funktionellt betydelselösa detaljen för att kunna urskilja föremålets spridningsvägar.
19. Klockars a a s 68.
20. Stolpe a a s 72
21. Se exempelvis uppsatser i *Kvinnans ekonomiska ställning under nordisk medeltid*, Göteborg 1981.